

BOŽENA SPRÁVCOVÁ: VÝMLUVA

(1995)

Božena Správcová (* 1969) patří – spolu s Milošem Doležalem, Martinem Langrem, Pavlem Petrem, Tomášem Reichlem, Martinem J. Stöhrem, Jaromírem Typltem ad. – mezi početně silnou generaci básníků narozených na přelomu šedesátých a sedmdesátých let dvacátého století. Tito autoři vstupují do české literatury po politických a společenských změnách v roce 1989. Publikační možnosti jsou jim otevřeny, současně však ve stejné chvíli začíná básnické slovo devalvovat, ba dokonce jako by se o ně v divokých a hodnotově nepřehledných devadesátých letech vůbec nestálo. Někteří autoři ve snaze čelit rozbředlosti postmoderního „anything

goes“ za této situace cizelují básnické slovo k co největší dokonalosti či k hranici výrazového minima. Jako by se snažili najít jeho univerzálně platnou podobu. Jiní ho naopak bičují k výrazové zběsilosti, křičí až na práh seberozdírání a tím se z něho pokoušejí uvolnit co nejvíce významové a emocionální energie. V dané generaci najdeme stoupence jednoho i druhého přístupu (klasicizující cizelérství – expresivní křik), přičemž Správcová zaujímá čelné místo v rámci druhého z nich.

Sbírku, autorčinu celkově druhou, vyplňují tři delší básně: *Předmluva*, *Zamluva*, *Samomluva*. Jde o promluvu té, která se domáhá svého milého, oslovuje ho, aduruje ho, lká nad tím, že je nepřítomný, vzpomíná na společně prožité chvíle, vyčítá mu... Tato promluva je vedena hlasem neustále citově vzněcovaným a ve svých vnitřních náladách neklidným. Chvilé euforické střídají skepse a deprese, usebrané rozmlouvání se proměňuje ve výkřiky, něha se ocitá vedle expresivních obrazů těla. Střídání nálad se tak stává nejvlastnějším hybným momentem sbírky. Výpověď „já“ je přítomna spíše v proměnách nálad a stylizací, ve švech mezi jednotlivými situacemi než v tom, „co“ se říká. Jako by spodním tónem autorčiny výpovědi bylo toto: nevím si se sebou rady, a proto křičím a nedokážu se vejít do jedné emocionální kůže; je toho na mě moc, tak po mně nechtějte, abych se to všechno snažila převést na nějakého společného citového jmenovatele; nejde to; nečekejte proto ani žádné závěrečné a sjednocující poznání. K ničemu konečnému a určitému snad ani není možné dospět. Jedná se tedy o monolog citově zraňované ženy, která nechce být sama, a proto se stále dovolává „ty“ toho, kdo jí je v dané chvíli nejbližší: svého milého. Jde o monolog, který však stále touží být dialogem. „Ty“ se zde stává neje-

nom citovým podněcovatelem samého psaní, ale i partnerem rozmluvy: „*Vyvolávám tě Lásko Má čistá duho/ Vyvolávám tě na černém tržišti/ Kdykoli/ vychrtlý Somnabul sublimuje nad kredenci.*“ (42)

Tak jako se u Správcové proměňují nálady, proměňují se i výrazové prostředky. Sbíрка je psaná střídavě prózou a veršem. Přitom na straně prózy se nacházejí úseky, které jsou psány bez jakékoliv snahy po jiné organizaci než větne, a vedle toho i ty, v nichž se přece jenom na chvíli prosazuje nějaký viditelný intonační vzorec (daný opakováním), který z prózy zcela bezpříznakové činí prózu rytmickou. Na straně verše najdeme totéž. Vedle úseků jakoby mechanicky rozsekaných do veršových řádků jsou tady i ty, které prozrazují jakousi skrytě litanickou organizaci (danou anaforami). I jazykově se jedná o velkou směsici. Vedle neutrálně spisovného výraziva se řídce objevují prvky obecné češtiny (*mrtvej, hluchej vejř*), silná je naopak expresivní vrstva – s převahou sexuální a anální (*sereme, zechčiji se, čurák*); najdeme tu i výrazy slangové (*soráč, houmlesák*). Na druhé straně jsou ve *Výmluvě* zastoupeny i vrstvy z opačného konce, např. mazlivé zdobněliny (*můj vrabečku*) a výrazy exkluzivní, spjaté s výsostnými polohami poezie (*svatvečer, orgiasticky, tratoliště*). Viditelnou vrstvu jazyka tvoří autorčiny novotvary (*zamluva, mechooký, paprsky*), přičemž uvnitř nich bychom mohli vydělit ještě skupinu těch slov, která jsou – po způsobu básnických etymologií – vytvořena jako parafráze (*na Sýrů, na Chloře, na Podezřat – stanice metra Náměstí míru, Flora, Jiřího z Poděbrad; Podsviň – Podzim*).

Sjednocujícím médiem této různorodosti citové i jazykové je mluvení. Ve *Výmluvě* jsme svědky toho, jak se rodí řeč, která musí ven, řeč povstávající z vnitřních přetlaků a rozlévající se do všech stran, řeč živá, až fyziologicky tělesná, chtějící překonávat všechna vnitřní stylová omezení, jakož i společenská tabu, řeč, která chvílemi uniká z dosahu té, jež je za ni zodpovědná. Řeč jako by vycházela z útrob čehosi pudově pradávného, stávající se jedinou možností, do níž lze umístit sentiment i ironii, něhu i krutost, popis města i sen, litanii i pohádku, škleb, samotu, bolest, hněv, vztek, lítost a především touhu s jejími nepotlačitelnými vzněty a přetlaky. Řeč jako síla, která se nezadržitelně řítí vpřed, aniž ví, jakým směrem se v následujícím okamžiku vydá. Je to řeč, která na nás něco ví, přičemž v okamžiku básně přichází chvíle, kdy si to řeč přestává nechávat pro sebe, tedy mluva, jež současně vykupuje i zraňuje, ubližuje i hladí, setrvává v usebrané pokoře i spílá: „*Děkuji Že jsem směla uvidět Panenku Lásku/ Směla se dotknout jejich šatiček Hladit ji po bílém/ bříšku Políbit její vyvařené plátno.*“ (40) „*Mohla bych tě zabít pěští Jako básně se/ zabíjejí.*“ (26)

Ve *Výmluvě*, stejně jako v ostatních sbírkách, Správcová dokazuje, že je nejenom básnířkou citových vznětů, nýbrž také básnířkou města. Dokáže vnímat jeho proměnlivou atmosféru. Město se jí stává dějištěm silných milostných vášní, ale nikoliv pouze kulisou. *Výmluva* by nebyla možná bez Prahy – jsou chvíle, kdy ono městské prorůstá s milostným; jinde zase jako by město, tj. prostor, v němž se odehrává milostná trýzeň, vracelo autorce klid a jistotu. Město zraňuje, neboť připomíná, že „mi“

chybíš „ty“, ale současně konejší; představuje jistotu místa, k němuž se lze vždy vrátit a navázat na vše předchozí. Všechno je zkrátka u Správcové obojaké („*Všechno je tak a zároveň i naopak*“, 18), tedy i láska, i město.

Zkoumáme-li *Výmluvu* jako identifikační rámeček mezi autorkou a čtenářem, shledáváme, že autorka se v nás dovolává čehosi pudově prvotního. Ale přestože doluje v těch citově nejspodnějších patrech, je vidět, že máme co činit s autorkou vrostlou do času devadesátých let – jeho chaosu a hodnotového zmatení, jemuž je potřeba hledat nějaký opěrný bod. Tímto bodem se stává citově prvotní skutečnost – tedy láska. Ohled na slova, stavbu a tím i na tvárné sjednocení je odsouván na vedlejší kolej, přitom však Správcová tak úplně jazyk nepouští ze zřetele (viz novotvary jako důkaz zaujetí pro jazykovou tvořivost). Čtenáři se tak vzkazuje, že tu nejde o slova, ale o něco jiného, přitom však i slova v sobě ukrývají jakousi rudimentární energii. *Výmluva*, jak je patrné i z přijetí kritikou, své čtenáře polarizuje. Pro jedny je to „*bláznivý mišmaš*“ (Josef Hrubý), pro jiné je „*svébytným viděním světa*“ (Petr A. Bílek). Její kód (představa čtenáře) je tedy založen na „*buď – anebo*“. *Výmluva* je, jinak řečeno, sbírkou značného komunikačního rizika. Autorka svůj poměr ke čtenáři staví jako určité ultimátum: *ber mě takovou, jaká jsem, nebo si se mnou raději ani nezačínej*. A přestože byl v souvislosti se sbírkou připomínán postmodernismus, svou organizací je bytostně modernistická; vládne jí až programová chaotičnost, deformace jazyka a rozmývání hranic mezi druhy, žánry a styly, text se tak stává svého druhu happeningem, při němž je etika rozpuštěna v estetice a stylistická norma je vydána všanc jeho jedinečnosti.

Přes silně subjektivní tón nestojí *Výmluva* mimo vazby na literaturu. Její neklidná evokační vlna tak na povrch často vynese i něco z toho, co autorce kdysi vstoupilo do čtenářského vědomí. Občas jde o vlivy či souvislosti, které jsou vyplavovány v podobě jakýchsi utkvělých citací či intonačních schémat: „*Myslím na tebe: Cizí města. Děsná, krutá / šílená, noční*“ (39), upomene na Šotolovo „*myslím na tebe, v bytě přes ulici žena uspává děcko, / někde nablízku hučí oceán*“⁹⁰; „*Vyvolávám tě Lásko Má čistá duho / Vyvolávám tě na černém tržišti*“ (42) jako by bylo ozvěnou veršů „*Hledám tě / v městě rozpáleném za poledne / v městě stočeném do klubíčka noci / Hledám tě / v tomto městě*“⁹¹ Václava Hraběte. Ve chvílích největšího emocionálního vztaku se u Správcové objeví obraz čisté surrealistické imaginace: „*Ale v těch tunelech žijí zlaté užovky s jantarovými očima.*“ (14) Jazykovými deformacemi a exaltovanou expresivitou se autorka ocitá blízko některých představitelů českého undergroundu (např. Jáchyma Topola a Pavla Zajíčka). Celkovou podobou sbírky, zejména tím, jak se v ní střídají styly a výrazové rejstříky, se Správcová přibližuje hlavnímu požadavku

⁹⁰ Šotola, Jiří: *Venuše z Mélu*, Praha 1959, s. 34.

⁹¹ Hrabě, Václav: *Blues pro bláznivou holku*, Praha 1990, s. 168.

tzv. *écriture feminine* (ženského stylu). V něm se zdůrazňuje tělesnost psaní před (mužskou, tj. racionální) konstruovaností, tj. fakt, že nelze psát v rámci jednoho (předem daného, racionálního) žánru či stylu. S tím jde ruku v ruce i další souvislost: instinktivní živočišností a touhou, jež se vzepřela společenským konvencím, připomene namnoze lyrické „já“ *Výmluvy* hrdinku Šrámkova románu *Tělo*.

Ukázka

[...]

Stromy svítí přízračným světlem
Oblohou bloudí Brouzdá bernardýn bílý Blázen
celý se nabízí

tobě Kdo štítíš se přijmout ten dar
Tobě Jenž celý se nabízíš mně Která děším se
přijmout ten dar.

Svítá a Píseň svatá čerstvá se píská

[...]

(13)

Vydání

Výmluva, Český spisovatel, Praha 1995.

Ceny

Cena Jiřího Ortena, 1996.

Reflexe

Zajímavý je typ promluvy, vedený převážně jako dialog vůči jakémusi „ty“; to však chybí, ne-reaguje, nebo přinejmenším neodpovídá. Ale co dělat: nic nelze změnit, a tak k „tobě“ aspoň mluvím. A tak se celá sbírka stává sbírkou o vyprávění, o psaní a povídání.

Petr A. Bílek: „Knížky, na které jsem se těšil“, *Tvar* 1996, č. 14, s. 22.

Také vypráví historii své nevěry (ovšem tak obrazně, že nakonec není jisté, zda k ní fyzicky skutečně došlo). [...] Jak může mít někdo „*pusu plnou trávy*“ a o několik řádek dál, aniž bychom se dozvěděli, co se s trávou stalo, už „*pevně držet v zubech mou ruku, ne za maso, za kost*“ (nota bene *pevně*, s. 28)? A proč se hrdina knihy, předmět erotického zájmu, pomočuje (navíc něhou, s. 37)? [...] Z některých míst knihy lze jasně vyčíst a vycítit autorčino trápení, které bylo zřejmě impulzem k napsání knihy. Neboť, jak čteme na jednom jejím místě, „*do-kud píšu, jsem čistá*“ (s. 35). Tedy, to, co mě trápí, ze sebe vypíšu, a tak se toho zbavím. Jenže k tomu, aby se někdo stal básníkem, není třeba jen citové investice, ale především práce a samozřejmě také talentu.

Zuzana Dětáková: „Když píše, je čistá“, *Kritická Příloha Revolver Revue* 1997, č. 8, s. 65–67.

Časem této omamně a svíravě roztoužené poezie je krutý strach, jejím prostorem–purgatoriem je pražská čtvrt' Strašnice: tam všude „straší siločáry erotického pole“. Bolest z rozkoše a rozkoš z bolesti – takto lze charakterizovat fenomenální stavy básnířčiny múzy, již je tu odepřeno dokonce i právo na konec.

Vladimír Novotný: „Krutá knížka o české něžnosti“, *Lidové noviny* 4. 5. 1996 (příl. *Národní* 9).

[...] je to takovým dívčím způsobem rozčmárané, neukázněné, přehlčené nekonečností slov, až do banalit uřečnění, trochu bláznivý mišmaš, ba i trochu vulgárnosti, jak se to dnes nosí [...].

Josef Hrubý: „Zasláno“, *Literární noviny* 1996, č. 23, s. 7.

Netradiční milostný monolog nepřipomíná jemnou ženskou poezii. Je spíš výbušninou, sarkastickým chechtotem, v němž je cudnost hluboce zavinitá do sebe. [...] Láska k neunesení, které se musím bránit, které se musím vymlouvat, protože je až příliš krásná, až příliš zraňující.

Lenka Sedláková: „Ortenovu cenu získala básnířka Božena Správcová“, *Denní telegraf* 8. 11. 1996, s. 11.

Když po přečtení třeba i kypivých výpovědí, jakými jsou *Výmluva* či básně Jaromíra Typlta, případně Pavla Petra, odložíme text sám, zprostředkovaný obraz, který nám zbyl v myslí, zůstane překvapivě vágní, nesmyslový, plochý a nicneříkající. Nějak jsme zkrátka zapomněli, co se vlastně v básni „dělo“. Text posloužil jako výmluva před vlastním prožitkem či poznáním světa.

Jan Štolba: „Poezie jako výmluva (Poznámky k mladé české poezii)“, in sborník *Bitov '97*, Petrov, Brno 1998, s. 24–25.

Slovo autorky

Jsou tvoje texty postmoderní?

Nevím. Ale jestli mě potřebuješ dostat do škatulky, tak asi jsou.

A v čem?

Myslím, že právě v té provázanosti všeho se vším, a taky – teď to bude vypadat, jako že se holdbám, ale nemůžu si pomoci – v odpovědnosti, v tom, že za ně sama sobě ručím.

„Číhání na komplikace“ (rozhovor vedl Michal Jareš), *Tvar* 2004, č. 21, s. 4.

Bibliografie ohlasů

STUDIE: J. Štolba, in *Bitov '97*, Brno 1998, s. 23–28; J. Trávníček, *Host* 1999, č. 8, s. 10–13.

RECENZE: P. A. Bílek, *Tvar* 1996, č. 14; J. Hrubý, *Literární noviny* 1996, č. 23; V. Novotný, *Nové knihy* 1996, č. 5; týž, *Lidové noviny* 4. 5. 1996 (příl. *Národní* 9); týž, *Denní Telegraf* 15. 8. 1997; L. Sedláková, *Denní Telegraf* 8. 11. 1996; Z. Děťáková, *Kritická Příloha Revolver Revue* 1997, č. 8; M. Zelinský, *Tvar* 1997, č. 14.

Jiří Trávníček